

***Durru'l-Mecalîsa* Mela Mûsayê Hekarî û Girîngîya wê di Dîroka Lêkolînên Folklorê Kurdî da**

Dr. Ramazan PERTEV

Fakulteya Edebîyat- Université Libre de Bruxelles/ Belçîka

PUXTE:

Ev gotar li ser xebata zanayê kurd Mela Mûsayê Hekarî ya bi sernavê *Durru'l-Mecalîsê* radiweste û hewl dide ku ji çend alîyan ve wê bide nasîn.

Ji sedsala 18. û vir da ji aliyê lêkolînerên bîyanî ve gelek keresteyên folklorê kurdî hatine berhevkirin. Di nav wan da xasima di koleksiyona Auguste Aleksandre Jaba da gelek nimûneyên berhevkarîyê ya folklorê kurdî hene. Bo nimûne berhevkarîya Mela Mehmûdê Bazîdî yek ji karên sereke yên vê arşîvê ne. Di nav vê koleksiyona navborî da xebateke Mela Mûsayê Hekarî bi sernavê *Durru'l-Mecalîs* heye ku heta niha zêde behsa wê nîne. Ev xebat ji 58 hikayetan pêk tê û ji ber ku di salên 1600î wan da hatîye nivîsîn em dikarin bibêjin ku yekem ji nimûneyên pexşana kurdî/kurmancî ne. Ji nav van hikayetan çend ji wan gelekî orijînal in weku "Ferhad û Şîrîn" (hikayeta 23.) û "Dehhak" (hikayeta 36.) ku di naveroka wan da regezên folklorîk pir bi aşkereyî xuya ne.

Li gorî agahiyên di *Seyahatnameya* Evlîya Çelebi da Mela Mûsayê Hekarî di navbera sedsala 16. û 17. da jîyaye û yek ji wan zanayên naskirî yê devera Hekarîyê bûye. Wî ji çavkanîyên curbicur hikayet wergerandine kurmancî, belku bi piranî ji zimanê farisî ne.

Hikayetên Mela Mûsa xwedî du fonksiyonan in: armanca pedagojîk û armanca xweşwextderbaskirinê. Yanî wî li gorî nirx, etîk û estetîka serdema xwe bi rêya van hikayetan ra xwestîye ku peyaman bide civaka xwe û li hember rûdanên jîyanê helwest û tevgerên rast nîşanî wan bide û ji aliyê din ve jî xwestîye ku di şevbuhêrkên kurmancan da wextê wan bi awayekî xweş derbas bibe. Mijarên hikayetan li ser taybetmendiyên kesayetî û civakî ne, wekî başî û xerabî, quretî û nefsbîçûkî, dadmendî û neheqî, comerdî û çavbirçîtî, evînî û dilsozî, rastî û derewkarî, dewlemendî û xizanî, qehremanî û tirsonekî, arîkarî û piştgirî, mîzaha civakî, tevgerên jin û mêran, jîyana pêxemberan û hwd.

Di vê gotarê da bi rêya analîzên teşeyî û naverokî em taybetmendiyên folklorî û zimanî yên van hikayetên *Durru'l-Mecalîs* ê vedikolînin û girîngîya wan ya di cihê folklorê kurdî da nîşan didin.

Peyvên serekî: *Folklorê kurdî, Pexşana kurdî, Durru'l-Mecalîs, Mela Mûsayê Hekarî, Ferhad û Şîrîn, Efsaneya Dehhak.*

Destpêk:

Li gorî agahiyên li ber dest, çî ji aliyê bîyanîyan bin û çî ji aliyê kurdan, li ser folklorê kurdî gelek xebat hatine encamdan.¹ Xasima di dirêjahîya du sedsalên borî da

em dibînin ku li ser dîrok, ziman, çand, erdnîgarî, edebîyat û folklorê kurdî kulîyateke pir girîng û mezin çêbûye.²

Herweku tê zanîn çanda gelêrî heta sedsalên 16.-17. bi piranî bi awayekî devkî û zarekî bi pêwendîyên tradîsyonî hatîye veguhastin. Bi geşedana hizra neteweyî, xasîma li rojavayê Ewropayê rewşenbîrên bi ser bizava neteweyîya romantîk zêdetir berê xwe dane çanda gelêrî û keresteyên folklorî tomar kirine. Bi bawerîya wan yekem nişaneyên neteweyî ku nasnameya wan diyar dikir folklorê wan bû. Bo nimûne li Elmanyayê Johann Gottfried Herder, Wilhelm Grimm û Jacob Ludwig Karl Grimm, li Îngiltereyê William John Thoms û wd. yekem ji wan kesan in ku keresteyên folklorî yên di nava gel da berhev kirine. Ev bizava neteweperwerîya romantîk pêl bi pêl pêşî li temamê Ewropayê û pişt ra jî li cîhana mayî belav bûye.³

Di nav kurdan da jî xasîma di serê sedsala 20. da hişmendîya li ser folklorê kurdî xurtir bûye û kesên wek Kurdîyê Bitlîsî, Kemal Fewzî, Law Reşîd, Hilmîye Siwerekî, Mehmed Mîhrî, Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan pêşengîyên xebatên li ser folklorê kurdî kirine. Herweha weku *Jîn, Serbestî, Kurdistan, Hawar, Ronahî, Stêr, Roja Nû* di nav weşanên wê serdemê da weku efsane, destan, çîrok, stranên gelêrî, gotinên pêşîyan, gelek nimûneyên ji folklorê kurdî hatine weşandin.

Ji sedsala 18. û vir da weku Peter Lerch, A.Jaba, Ferdinand Justi, Albert Socin û Eugene Prym, Albert von Lecog, S.A. Egiazarov, Bagrat Chalatzianz, Hugo Makas û Oscar Mann, Archimandrite Comitas, İosif Abgar Orbeli, V. Minorsky, O.L. Vilçevsky, Dieter Christensen, Bazil Nikitin, Roger Lescot, Thomas Bois ji alîyê lêkolîner û peywirdarên bîyanî ve gelek keresteyên folklorê kurdî hatine berhevkarin. Di nav van da koleksiyona Auguste A.Jaba bi gelek nimûneyên berhevkarîyê ya folklorê kurdî di pêş da ye.⁴ Bo nimûne berhevkarîya Mela Mehmûdê Bazîdî yek ji karên sereke yên vê arşîvê ne.

Durru'l-Mecalis Mela Mûsayê Hekarî jî ku mijara vê gotarê ye di nav vê koleksiyona navborî da ye ku heta niha zêde behsa wê nehatîye kirin.⁵

Durru'l-Mecalis ji 58 hîkayetan pêk tê ku em dikarin bibêjin ku yekem ji nimûneyên pexşana kurdî ne, lewra derdora di salên 1600î wan da hatîye nivîsîn. Mela Mûsa ev hîkaye çend çavkanîyan berhev kirine û bi kurmancî nivîsîne. Ji nav van hîkayetan çend ji wan gelekî orijînal in weku Ferhad û Şîrîn (hîkayeta 23.), Ristemê Zal (hîkayeta 25.), Yûsif û Zilêxa (hîkayeta 31.), Dehhak (hîkayeta 36.), Hz Nûh û Tofan (hîkayeta 52.), Seyda Şeref û Naîm Begê Diyarbekirî (hîkayeta 57.).

Em dê amaje hindek ji van hîkayetan bikin û hewl bidin ku bi analîzên teşeyî û naverokî girîngîya wan a di cihê folklorê kurdî da nîşan bidin.

1. Agahîyên derbarê Mela Mûsayê Hekarî û *Durru'l-Mecalisê* da

Mela Mûsa ji bajarê Colemêrgê/Hekarîyê ye ku ev dever îro di nav sînorên Tirkîyeyê da ye. Derbarê jînenîgarîya Mela Mûsa da zêde agahî li ber destên me nînin. Em ji çend agahîyên seyahê navdar ê osmanî Evliya Çelebi (1611-1682) hîn dibin ku li Hekarîyê ew yek ji wan alimên meqbûl û miteberê serdema xwe bûye. Di *Seyahatnameya* Evliya Çelebi da navê Mela Musayê Hekarî wekî “Monlâ Mûsâ-yî Hakkarî” derbas dibe ku li gorî agahîyên ku wî daye, digel çendînan navên ku jimartine, Mela Mûsa jî yek ji zanayên mezin yê wê serdemê bûye. Li gorî qeydan Evliya Çelebi li derdora salên 1650yî wan li devera Bitlîs, Wan û Diyarbekirê gerîyaye. Yanî piştast dibe ku ew di dawîya sedsala 16. yan di serê sedsala 17. da wate derdora salên 1600î wan da jîyaye. Agahîya li ser Mela Mûsa di *Seyahatnameyê* da wiha ye:

“Derbarê zanayên mezin: Gelek alimên wan yê yekta yê serdemê hene, lê belê yê ku haya me ji wan heye ev in: Pêşî Mela Hesen Efendîyê Yekçav û Mela Zeynûdîn û Melazade Mela Ebûbekir û Melayê Şerefiyeyê û Mela Mihrabzade Elî Efendî û Mela Cebraîl û Mela Mûsayê Hekarî û Mela Îsrafil û Mela Botanî û ...”⁶

Agahîyeke din jî di nav arşîva Jaba da heye ku ew weku miqerîr yanî vebêjerê *Durru’l-Mecalîsê* tê danasîn. Qeyda istînsaxê (wr. 48a) bi vî awayî ye :

“Temam bû tercema kitêba *Durru’l-Mecalîsî* bi zimanê Kurmancî ji teqrîra Mela Mûsayê Hekarî ji boy cenabê qonsol Jaba. Fî sene 1274.”⁷

Teqrîra Mela Mûsayê Hekarî yanî ew hîkayetên ku wî li jêrnave *Durru’l-Mecalîs* gotine/qal kirine. Ji vê qeyda istînsaxê jî pişrast dibe ku Mela Mûsa ji Hekarîyê ye û wê gavê ne li ber heyat e. Dema ku em agahîyên Evliya Çelebi û agahîya vê qeyda istînsaxê didin ber hev, ev herdu agahî xweş li hev tên û hevûdu temam dikin.

Ji ber ku ev xebata Jaba bi destê bi dehan melayên Kurd pêk hatiye, em tê derdixin ku navê Mela Mûsa piştî dused û pêncî salan jî li derdora medreseyên Kurdistanê maye û ev berhema wî hatiye parastin. Yanî *Durru’l-Mecalîs* tê naskirin û li ser daxwaza Jaba dema ku berhemên giring tên berhevkirin û jinûvenivîsîn ev jî hêja tê hesibandin ku were istînsaxkirin.

Li vir hêjayî gotinê ye ku di nav koleksiyona Jaba da destnivêke din bi navê *Durru’l-Mecalîsê* heye ku ji aliyê Mela Mehmûdê Bazîdî ve hatiye istînsaxkirin lê weku naverok çend hîkayetên hevpar ne têda pêwendîyeke wê bi *Durru’l-Mecalîsa* Mela Mûsayê Hekarî ra tune ye.⁸

Derbarê asta perwerdeya Mela Mûsa da pêzanînên me tunene, lê ji ziman û şêwaza wî ya nivîsê diyar dibe ku ew bi zimanên erebî, farisî û tirkî dizane. Lewra wî gelek caran ji Quranê û ji hedîsan mînak dane, helbestên farisî neqil kirine û peyv û hevokên tirkî bi kar anîne. Li gorî agahîyên me yê dîrokî Hekarî yek ji wan navendan bû ku xwedî medreseyên bi navûdeng hebûn. Bo nimûne li gorî Ebdurrehîm Rehmîyê Hekarî li Hekarîyê medreseyên mîna “Medreseya Meydanê” û “Medreseya Pêzanê” di serdema xwe da jêdera zanî û hunerê bû ku kesên wek Melayê Bateyî, Ehmedê Xanî, Pertew Begê Hekarî gihandine.⁹ Lewma îhtimal e ku Mela Mûsa jî ji van medreseyan gihabe.

A. Jaba li ser van hîkayetan xebitîye û xwestîye ku tîpguhêzîya wan bo elfabeya latîni bike û wergerîne zimanê fransî. Lewma di vê arşîvê da sê nusxeyên cuda yê *Durru’l-Mecalîsê* hene. Nusxeya 40, 41a û 41b. Em ê niha van her sê nusxeyan bidin nasîn.¹⁰

Nusxeya destxeta 40ê 48 wereq e. Wereqên zehrîye, 1a, 48b û 49a-yê vala ne. Bi elfabeya Erebi û bi xeta ruqeyê hatiye nivîsîn. Destxet di nava bergeke çermereş da ye. Kaxezeke zer û ji rêzê hatiye bikaranîn. Li hin cihan li pêrawizan bi zimanê Fransî têbinîyên kurt hene. Hejmarên rûpelan li jora rûpelan bi Erebi hatine destnîşankirin. Nusxe ji 2480 risteyan pêk tê. Rûpela yekem 19, rûpela dawî 8 riste ne. Di hejmara risteyan da standardek tune ye, bi piranî di navbera 25-30yî da ne. Rûpela 61ê 32 riste ne û ebada destxetê 35×22 cm ye.

Nusxeya temam ya *Durru’l-Mecalîsê* ev e, nusxeyên din ne temam in, nivco mane. Lewma di vê gotarê da me ev nusxe esas girtîye.

Nusxeya destxeta 41a-yê bi sernavê fransî « Perle des Séances (Durru'l-Mecalîs), Contes Populaires Kurdes Traduit Bi Kurdî: Durru'l-Mecalîs, mielf: Mela Mûsayê Hekarî, Wergêr: Auguste A. Jaba, Consul da Russie à Erzeroum, 1860.

Ev Nusxe 227 wereq, yanî 454 rûpel e. Bi elfabeya erebî û bi xeta ruqeyê hatiye nivîsîn, cihên ku Jaba wergera vê berhemê kirîye jî bi fransî ne. Kaxeza zer û bi xêz hatiye bikaranîn. Rûpelên rastê ji navberê bi xêzekê wekî du beşan hatiye dabeşkirin. Di nivê da bi tîpên erebî berhema resen, di nivê din da jî wergera fransî hatiye nivîsandin. Her wiha rûpelên çepê jî bi armanca wergera fransî hatine terxankirin. Hejmarên rûpelan li jorê bi tîpên erebî hatine tomarkirin. Nusxe bi giştî 1980 riste ye. Piranî her rûpel 9 riste ye. Heta rûpela 93yan 2 sitûn e, lê jê û wê da yek sitûn e û ebada destxetê 27×18 cm ye.

Di vê nusxeyê da 20 hîkayet hene. Heta rûpela 70yî li rûpelên çepê wergera çîrokên a bi fransî heye, lê ji wir pê ve ew rûpelên çepê vala ne. Heta rûpela 93yan yanî di her sê çîrokên ewil de, rûpelên rastê du sitûn in. Di sitûna pêşî da çîrok bi tîpên Erebi hatine nivîsandin. Di sitûna duyem da Jaba, heman tişt bi tîpên latînî-fransî nivîsîne. Lê pê ve rûpelên rastê yek sitûn in û tenê bi tîpên erebî ne. Xuya ye ku ev xebata Jaba nîvco maye.

Nusxeya destxeta 41b-yê bi sernavê “Dourer Mejalis (Durru'l-Mecalîs) Fransî: Les perles da la réunion”, ji naveroka berhemê dîyar dibe ku hîkayetên Mela Mûsayê Hekarî ne û ji alîyê Aleksandre Jaba bo fransî hatine wergerandin. A. Jaba, wî bi xwe ew istinsax kirîye.

Ev nusxe 44 wereq û 87 rûpel e. Wereqên 6a, 14a, 39b, 40a, 42b û 43-yê vala ne. Elfabeya latînî ya fransî hatiye bikaranîn. Kaxezeke zer û ji rêzê hatiye bikaranîn û hin wereq ji cihên xwe qetîyayî ne. Wereqên berhemê bi awayekî rêkûpêk nehatine nivîsîn, bêtir di teşeya reşnivîsê da ne. Gelek rêzên ku şaş hatine nivîsîn, ser wan hatine xêzkirin. Lewma jî standarteke hejmara rêzan tune ye û ebada destxetê 35×22 cm ye.

Jaba li vir 19 hîkayet wergerandine fransî. Wî li gorî naverokên hîkayetan bi zimanê fransî sernavekî minasib li wan kirîye, weku: “Ganym, Bersîsa, Perroquet, 6ème Conte, Conte VII, Conte VIII, Conte IX, Conte X: Neuchirvan, Conte XI: Djafar Vézir Haroun Raşid, Conte XII: Griffon, Conte 19ème, XIII: Khoja Abdullah Riche Négociant, Conte 14ème XIV: Iskender Zul-Qwrnayn, Conte XV: Baba Mourad, Conte XVI: Timourleng et Bayazid Yilderim, XVII: Hatem Şay, Conte XVIII: Le Pêcheur, XIX: Bagdad, Conte XX: Pharaon.”

2. Çavkanîyên hîkayetên di *Durru'l-Mecalîsê* da

Folklor û edebîyatên gelên cîran û herweha yên cihanê gelek caran bûne mijara xebatên berawirdîyê. Lewma di lêkolînên folklor û edebîyatê da xebatên berawirdî beşek ji giring yên vê qadê ne û gelek populer in.

Li gorî A. Jaba ev hîkayetên ku di nav *Durru'l-Mecalîsê* da bi kurmançî hatine komkirin weku resen farisî ne :

“Kurdan ev hîkayet bi piranî ji çîrokên farisî yên naskirî li jêr navê *Durru'l-Mecalîs* wergirtine, yanî Mirwarîyên Şevbuhêrkan.”¹¹

Li gorî Hêmin Omer Xwoşnaw jî, *Durru'l-Mecalîs*a bi zimanê farisî ya Seyfuzaffer Nebbaharî çavkanîya van hîkayetan e, lê belê Mela Mûsa ev hemû wernegerandine belku beşek ji wan xistine nav *Durru'l-Mecalîs*a xwe.¹²

Dema ku em bala xwe didin destpêka hîkayetan em dibînin ku nivîskar bixwe jî gelek caran amaje bi çavkanîyên xwe kirîye. Bo nimûne, tewartîxêd Hezretî Silêman, Silêmanname, mûcîzated hezretî Îsa, Rawîyên tewartîxêd Xelîfan, Îskendername, Seyahetnameyên rawîyan, kitêbêd Benî Îsraîlîyan, tewartîxa Fetha Bîladan, tewartîxêd Îranê, rawîyêd bajêrê Şîrazê, Qisseyaya qetla Hezretî Hesên, Qisseyaya qetla Hezretî Husên, Quran (5-21-54-55) û wd. Dîyar dibe ku gelek ji van hîkayetan di cureyê Îsraîlîyatê da ne.

Herçendî wî bi nav nekiribe jî ji hîkayeta “Dehhak” mirov tê derdixwe ku *Şahnameya Firdewsî*¹³ û ji yên weku “Tûtî û Hezretî Silêman”, “Hîkayeta Siltan Mehmûd Xeznewî û Iyaz”, *Mesnewîya Mewlana Celaleddînê Romî* jî di nav van çavkanîyan da ne.¹⁴

Herçend em rasterast pergî çîrokekê ji wan nehatibin jî mirov dikare bibêje wekû hîkayeta “Seyda Şeref û Naîm Begê Dîyarbekirî”, bêhn û çejna çîrokên *Hezar û Şevekê* jî ji van hîkayetan difûre.¹⁵

Ji xeynî van çavkanîyên dîyar, Mela Mûsa carinan amaje bi kesên anonim jî kirîye, weku “riwayet têtê kirin ku”, “hîkayet têtê kirin ku”, “têtê riwayetkîrin ku”, “wiha neql û beyan dikin ku” û wd.

Bêguman yek ji çavkanîyên giring yê Mela Mûsa gel bixwe bû, ji ber ku wî hindê caran amaje bi rawî, naqil, neqqalan kirîye. Li vir mirov dikare “naqil” û “neqqalan” weku “qissebêj” û “çîrokbêj”an qebûl bike.

2.1. Nîşaneyên Kurd û Kurdî di *Durru'l-Mecâlîsê* da

Herçendî ku hîkayetên *Durru'l-Mecâlîsê* piranî werger bin jî nivîskar çend caran amaje bi kurd û kurmancan kirîye ku ev gelek giring e ji bo fehmkirina hesta aîdbûna wî. Bonimûne, di dawîya hîkayeta Ferhad û Şîrîn da wî îfadeyeke wiha bi kar anîye:

“Eve meselekê meşhûr e di nêv Ekradan ku dibêjin Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

Wate, Kurd hîkayeta “Ferhad û Şîrîn”ê baş dizanin û cihekî Ferhad di bîra hevpar ya kurdan da heye. Di roja me da jî li hemû alîyan Kurdistanê kurd navê Ferhad li zarokên xwe dikin.

Di dawîya hîkayeta 47. da ku em dikarin sernavê wê bikin “Bîjen Xan û Keçika Mitrib”, Mela Mûsa îfadeyeke wiha bi kar anîye:

“Lewra kurmanc dibêjin ku “çi qeder mizgeft xerab bibe, dîsanî mihrab li cih e!”

Ji van herdu delîlan jî piştrast dibe ku wî kirasekî kurdewarî/kurmancî li van hîkayetan kirîye.

3. Mijar û naverokên hîkayetan

Mijarên hîkayetan li ser taybetmendîyên kesayetî û civakî ne, wekî başî û xerabî, quretî û nefsbîçûkî, dadmendî û neheqî, comerdî û çavbirçîtî, evînî û dilsozî, rastî û bêbextî, qehremanî û tirsonekî, arîkarî û piştgirî, mîzaha civakî, tevgerên jin û mêran, jîyana pêxemberan, û hwd. Hîkayeta pêşî bi sernavê “Hîkayeta Şêx Bersîsayî ye” hatiye binavkirin. Hîkayetên din bi jimareyan hatine diyarkirin wekî “Hîkayet 2”, “Hîkayet 3”, “Hîkayet 58”.

Li gorî naveroka van 58 hîkayetan û li gorî rêza destxetê em dikarin sernavên her yekê bi vî awayî nîşan bidin :

1. Hîkayeta Şêx Bersîsayî, 2. Hîkayeta Tûtî û Hezretî Silêman, 3. Hîkayeta Ğanim û Hezretî Dawid, 4. Hîkayeta Kewden û Harûn Reşîd, 5. Hezretî Silêman û Belqîsa, 6.

Hîkayeta Hezretî Silêman û Keça Kertal yê Padîşahê Meşriqê, 7. Hîkayeta Hezretî Îsa û Jin û Mêrek, 8. Hîkayeta Hezretî Dawid û Jina Urya, 9. Hîkayeta Hezretî Îsa û Malbatekê, 10. Hîkayeta Noşîrwan û Tucarekî Erebo, 11. Hîkayeta Wezîr Caferê Bermekî û Xwace Elî, 12. Hîkayeta Hezretî Silêman û Sîmurx Anqa, 13. Hîkayeta Tûtî û Xwace Ebdullah, 14. Hîkayeta Îskenderê Zîlqerneyn, 15. Hîkayeta Baba Mirad, 16. Hîkayeta Siltan Bayezîd Yildirim û Teymûrxanê Leng, 17. Hîkayeta Hatemê Tayî û Xwace Ğorî, 18. Seyyadê Masîgir û Telebeyên ilmê, 19. Hîkayeta Xwace Cercîs û Felah, 20. Hîkayeta Firaûnê Misrê, 21. Hîkayeta Deqyanûs û Esahbê Kehf, 22. Hîkayeta Siltan Mirad û Genc Osman, 23. Hîkayeta Ferhad û Şîrîn, 24. Hîkayeta Ebû Elî Sîna û Haris, 25. Hîkayeta Keyxusrew, Ristemê Zal û Seferberîya Hindistanê, 26. Hîkayeta Heyder Fazil û Gulendam Banû, 27. Hîkayeta Hezretî Silêman û Mirovê Pîr, 28. Hîkayeta Asimê Jar û Siltanê Belxê, 29. Hîkayeta Şah Ğîyas û Mirovê Bêguneh, 30. Hîkayeta Noşîrwan û Xarkeş, 31. Hîkayeta Yûsif û Zulêxa, 32. Hîkayeta Hezretî Eyub, 33. Hîkayeta Xwace Ebas û Bisbaseyê Heramzade, 34. Hîkayeta Omerê Hîlebaz û Pîrejinê, 35. Hîkayeta Hezretî Mûsa û Firaûn, 36. Hîkayeta Dehhak, 37. Hîkayeta Hezretî Silêman û Rizqê Mexlûqan, 38. Hîkayeta Xwace Mahîrê Turkistanî, 39. Hîkayeta Hafîzê Şîrazî û Şax Nebat, 40. Hîkayeta Lûlûya Keça Kaşîf Begî û Mela Selaheddîn, 41. Hîkayeta Qetla Hezretî Hesen, 42. Hîkayeta Qetla Hezretî Hisên, 43. Hîkayeta Siltan Mehmûd Xeznewî û Iyaz, 44. Hîkayeta Hatemê Tayî û Necaşî, 45. Hîkayeta Ristem bin Zal û Ristemê Yekdest, 46. Hîkayeta Hezretî Silêman û Hişam, 47. Hîkayeta Bîjen Xanê kurê Çengîz Xan û Beranîyê Keçîka Mitrib, 48. Hîkayeta Hezretî Adem, Hezretî Hewa û Habil û Qabil, 49. Hîkayeta Hezretî Idrîs û Azraîl, 50. Hîkayeta Nemrûd û Hezretî Ibrahîm, 51. Hîkayeta Hezretî Lût û Qewmê wî, 52. Hîkayeta Hezretî Nûh û Tofan, 53. Hîkayeta Hezretî Yûnis û Qewmê wî, 54. Hîkayeta Şeddad ibn Ad û Baxê Îrem, 55. Hîkayeta Harût û Marût, 56. Hîkayeta Oste Ehmedê Necar, 57. Seyda Şeref û Naîm Begê Dîyarbekîrî, 58. Hîkayeta Azîm Xanê Mesger û Oste Omerê Dellak.

4. Folklorîkbûna hîkayetên *Durrul Mecalîsê*

Gelek hîkayetên di *Durrul-Mecalîsê* da ji alîyê Mela Mûsa ve ji zimanê farisî hatibin wergerandin jî ji awayê derbirîna wan dîyar dibe ku ew piranî bi awayekî serbest tevgerîyaye.

Vladimîr Propp behsa geranê ya berhemên folklorîk dike bê ka çawa ew dibin mijara berhemên edebî û herweha ev berhemên edebî di nav geşt û gerê da çawa ji nû ve vedigerin kirasekî folklorîk werdigirin. Li gorî wî di serdemên seretayî da edebîyat bi temamî folklor bû.¹⁶

Geşt û gera *Memê Alana* folklorî bo mesnewîya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî û di pey ra bo kurteçîroka *Mem û Zîna* Mela Mehmûdê Bazîdî, pişt ra bo temaşeya bi erebî ya *Mem û Zîna* Evdîlmesîh Wezîr û îro roj weku *Saturna* Remezan Alan bo çend romanên kurdî yek ji mînakeke berbiçav ya vê rasteqîneyê ye.¹⁷

Durrul-Mecalîs bi hîkayeta Şêx Bersîsayî destpê dike ku hevoka pêşî bi vî awayî ye:

“Heye nîne têkda fanî ne, ê ku ebed Xudê Teala dimîne. Carek ji caran rehma li bab û dayê guhdaran...”

Herweku em dizanin çîrokên kurdî piranî bi çend formelên sereke yên tîpîk destpê dikin:

“Hebû tunebû, kes ji Xwedê meztir tunebû”, “Rojek ji rojan”, “Hebû tunebû, carek ji caran, rehme li dê û bavê guhdaran”¹⁸

Bi zelaî xuya dibe ku Mela Mûsa bi formeleke destpêkê ya tîpîk ya kurmancî dest bi hîkayeta xwe kirîye. Di hîkayetên din da jî formelên wekî “riwayet tete kirin ku”, “hîkayet tete kirin ku”, “tete riwayetkirin ku”, “wiha neql û beyan dikin ku” hatine bikaranîn.

Mela Mûsa di dawîya her hîkayetekê da pend û şîretekirîye û bi piranî bi bêjeya “Da tu bizanî” destpê dikin û bi bêjeyên “wesselam” yan “amîn” diqedin.

Hindek ji van pend û şîretên di dawîya hîkayetan da bi vî awayî ne:

“Meram ji vê hîkayetê ew e ku hûn edaweta Iblîs bizanin û xwe ji şerê wî di dinya û axretê hazir bikin.”

“Merama benîyan nabe bi xeyr ji xwestan. Xudê teala derheqê min wuha emir kir, bû û çare nîne.”

“Lazim e benî adem di her şolekê da însaf û mirovetî ji destê xwe ber nede. Mirovek bêrehmîyê bike rastî bêrehmîyê tê. Xudê teala birehm e û hez ji rehîman dike, wesselam.”

“Himet û ihsan bi dil e, bi mezin û biçûkayîyê nîne. Bilanî ew şah û ez geda bim. Wesselam.”

“Li nik Xudê teala, hezretî Silêman û gundî û şah padişah yek e û kerema wî ji aqlê Benî Ademan dûr e. Seb vê xeberê qenc nîne ku meriv mesxere û teraneyê bi kesekî bike, zemanê li halekî namîne. Paşê dibe ku ew mirov ji wî çêtir bi derkeve. Axirî her şola Xudê teala dizane, wesselam.”

“Tu tedbîr dikî eger muqedderek dibe û eger muqedderek nîne nabî, wesselam.”

“Da tu bizanî, hemû caran şewir qenc e, aqil ji aqlê zêde, wekî di şolekê da tu ketî tengavîyê, şewrê bi dostekî bike.”

“Elbete ji bab û dayêd şecî, ewladêd wiha dibin. Şibhe nîne ku esil zayî nabî, wesselam.”

“Da tu bizanî ku îtîbara Siltanî û dewleta dinyayê nîne, fena ye û betal e, daîm ji kesekî ra namîne, wesselam.”

“Mirad ji vê hikayeyê ew e ku tu bizanî, mal û dewleta dinyayê zayîl dibe û diçe. Lakin sewabê ihsanê di axretê baqî ye û navê wî mirovî jî heta ku dinya heye dête gotin. Hinde miqdar zemanê bû ku Hatemê Tayî ji dinyayê borîye, lakin îsm û şuhreta eta û sexa wî hêj heye û belke heta roja qîyametê jî bête gotin, meger Xudê teala qet kesekî bednam neke, amîn.”

“Da tu bizanî ku ilm û kemal zayî nabî, ilm û zanîn û kemal cewahir e. Elbete rojekê muşterî lê peyda dibî. Bi ilm û kemal nebînî mirovê bêmarifet heywan e, qet fêr q nîne.”

“Da tu bizanî, xûna naheq li erdê namîne, elbete Xudê teala sebebekê peyda dike, qatil jî ekserî tene kuştin. Xudê zilmê qebûl nake, zû û dereng, elbete îcra dike, wesselam.”

“Da tu bizanî ku di hikûmetê da îhmalî, axirî dibe sebebê zewala hikûmetê. Wekî ezîz sist kir, axirî milk jî çû û bi xwe jî hate qetilkirin û axirê zilmê jî tune. Firaûn zilm kirî û xerq bû. Dinya ji boyê kesekî ra wefa nekirîye û nake, bizanî.”

“Da tu bizanî ku dayin û istandeyn bi Xudê ye, eger dayina ebdan e, ew jî bi emrê Xudê ye. Dilê xwe bi xeyrê ji Xudê bi kesekî girê nede.”

“Da tu bizanî, ahê mezlûman li nik Xudê teala zayî nabî, elbete heqê jaran di dinya û axretê têtê îcrakireyn.”

“Da tu bizanî ku dinya fena ye û betal e ji boyê pêxemberan û padişahan jî wefa ne kirîye. Ê têtê dinyayê elbete dê rojekê rihlet bike, ê qenc ew e ku tu digel her kesî qencî bikî.”

“Da tu bizanî ku wekî hezretî Eyub kesekî sabîr nîhayet e dinyayê, sebra Eyub û umrê Nuh dinyayê meşûr e, wesselam.”

“Da tu bizanî ku xulamê sadiq ji hezaran yek bi dest dikeve! Wekî xulamê sadiq lazim e qedrê bizanî.”

“Da tu bizanî, dan û istandîn, îzet û zîlet, heyî û neyî, pêkve bi emrê Xudê ye, wesselam.”

“Mirad ji vê qisseye ew e ku da tu bizanî qeza û qederêd Xudê teala defî nabî, bi belaya biçûk razî bibe!”

“Da tu bizanî, Xudê teala elbete zaliman qehr dike û ahê mezlûman û heyfa feqîran ji wan exz dike.”

“Da tu bizanî, wekî ebdêd gunahkar tobe bikin û ji kirina xwe poşman bibin, elbete Xudê teala toba wan qebûl dike û qisûra wan efû dike.”

“Da tu bizanî, sîrrê kitim ê eşyayan eşq e, her çi kesê ku eşq tunebî hesêb ke heywan e. Eşq mirovan kamil û sahib îrfan dike, wallahul alem.”

“Şola dinyayê wihe ye, bê zehmet tiştek nabî. Da tu bizanî û li ber belayan sebrê bikî ku “es sebru miftahul ferec”, meşûr mesel e birader!”

“Da tu bizanî ku wekî Xudê teala nede ebdekî cemîê nas bicivin qadir nabin ku faydeyekê bigihînine yekî. Wekî cenabê Xudê ihsanekê li ebdekî bike, kesek qadir nabî ku ji wî bistîne.”

Herweha di nav hikayetên *Durru'l-Mecalisê* da bi dehan nimûneyên gotinên pêşîyan û biwêjên kurdî hene. Lewma em bi hêsanî dikarin bibêjin ku êdî ev tekstên xwemalî yên folklorê kurmançî ne.

4.1. Gotinên pêşîyan di *Durru'l-Mecalisê* da

Gotinên pêşîyan beşek ji folklor û edebîyata gelêrî ne. Di *Durru'l-Mecalisê* da ew weku “qisseyê heq”, “meşhûr mesel” û “gotinên hikeman” hatine binavkirin ku bi dehan nimûneyên van hene weku em li jêr nîşan didin:

“Ahê kesekî ji kesekî ra namîne.”

“Aqil ji aqlê zêde ye.”

“Bê zehmet tiştek nabî.”

“Cîranê xerab qewî belayekê mezin e.”

“Çi qeder ji dest te têtin, bê hewceyî neçî derê wîzera wikelayan, axirî elbete poşmanî dikêşî!”

“Çi qeder mizgeft xerab bibe, dîsanî mihrab li cih e!”

“Di hemû şolan da sebr û silamet e û acele milamet e.”

“Dinya bê xem nabî.”

"Eger feqîrek dewletmend bibe, heta çil salan dîsanî bihna feqîrîyê ji wî mirovî têtin û eger mirovekî necîb û xweyî dewlet jî meazallah feqîr û jar bibe, dîsanî heta çil salan bihna necabet û dewlemendîyê ji wî mirovî têtin."

"Esil zayî nabî."

"Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê."

"Her çi kesê ku eşq tunebî hesêb ke heywan e."

"Her kesê xîyanetê bike, axirî di dinya û axretê rûreş û berbad dibe."

"Însaf û mirîwet lazim e, egerçi derheqê dijaminan da jî bibe."

"Însan di jarîyê jar û feqîr dibe û di nîmetê da jî har dibe û kibr û xirûr peyda dike."

"Ji te têtin cehd bike, nav û şan peyda bike."

"Mêr dimire nav dimîne, tewar dimire kortan dimîne."

"Mirovê bêmarîfet heywan e, qet ferq nîne."

"Mirovê emîn jar nabî û mirovê xayin berxudar nabî."

"Nefs dijmînekî mezin e."

"Paşîya hîleyê tunîne, axirî rezalet e."

"Qenc qencîyê dibîne û xerab xerabî tîne."

"Qencî bike bavêje avê, masî nizanî Xaliq dizanî."

"Xulamê sadiq ji hezaran yek bi dest dikeve."

"Xweşî û rahetîya dinyayê bi hisn û îmtîzace dibî."

"Zilm dişibe kurme darê, kurme darî dixwe, axirê dar jî berbad dibe û kurme jî helak dibe."

4.2. Biwêj di *Durru'l-Mecalisê* da

Durru'l-Mecalis ji alîyê bikaranîna biwêjên kurdî ve jî gelekî dewlemend e. Hindek biwêjên ku me tespît kirine bi vî awayî ne:

"Ev cihê henekan nîne!"

"Ev çi xewn e, ez li ku, Şam li ku?"

"Hesêb ke nan ji derîyan dicivandin"

"Heyva di çardeh da"

"Îro subê, were here"

"Ji can û dil"

"Ji xebirdanê man"

"Ket heyretê"

"Kete zimanê xelqê"

"Nîv can xwe bi der ve avêt"

"Rût û tazî"

"Rût, tena kirasê bûn"

"Rûyê te reş!"

"Teva li te"

(Bi dest ketin) "Ez ji ehlê Babilê me û li nêçîrê digeriya, îroke tişte **bi dest min nekevt.**"

(Dest çûyin): "**Destê kê diçe** ku te qetil bike!"

(Hatin zimanî): "**Çewan bû ku hate zimanî**"

(Heta mirinê): "**Êdî heta mirinê** nayêm!"

(Ji rê deranîn / Ji rê derxistin): “Da tu bizanî ku ev nefsa insanî qewî zalim e û hewa, hewes xalib e, mirovî zû **ji rê bi dertîne**.”

(Ji xwe çûn): “Wekî mirovekî **ji xwe ve çûyî**”

(Ketina bîra yekî): “Ez **dikevim bîra wî**.”

(Ketin destê yekî) “Ordî û çadir û xeyme, herçi heye **bi dest eskerê Tatar ket** û yexma bû...”

(...mirin çêtir e ji jînê) “Xudê neke wekî îtîbar û namûs ku nebû **mirin çêtir e ji jînê**!”

(Nehatin rê): “Adem aleyhîselam şîret kir, go “kurê min eve nabî, emrê Xudê nîne, mixalîfê şeria ye!” nebû, bi terzekê Habil **nehate rê**, îla ez dê xweha xwe bistînim!”

(Serê xwe hilanîn û çûn): Bîjen gote wezîrî “îla xeberê dibêjî babê min û hem lazim e îcra bibî û ger ne ez dê **serê xwe hilêm û biçime** welatê Çînê.”

5. Taybetmendiyên zimanî di *Durru'l-Mecalisê* da

Zimanê nivîsînê ya Mela Mûsa heta bibêjî herikbar e û digel ku çar sed sal berê hatîye nivîsîn di roja me ya îro da jî em dikarin bibêjin ku kurmancîya wî tê fehmkirin ku devoka Hekarî/Behdînanê ye. Hindek caran ji sentaksa hevokan bêhna farisî tê. Lê belê dîyar dibe ku heta ji dest hatîye wî hewl daye ku îmkanên derbirîna kurmançî bi kar bîne. Di şêwaza wî da û di hîlbijartina wî ya peyvyan da gelek caran estetîkeke serkeftî li ber çavan e. Bo nimûne em li jêr paragrafeke ji pîrozbahîya çêbûna zarokekî Wezîr Cafer vediguhêzînin :

“Wê hingê adeta kebîran ew bû ku, paşê wiladetê sê rojan dawet û zîyafetekê mezin dikirin. Ulema û suleha gazî dikirin, paşê zadî ew zarok bi qundaq tanîne meclisê, di nêv wê cemaetê dia dikirin û navekî munasib lê datînan û paşê di nêv kaxizan pere civîn dikirin û her kesekî gora hal û rutba wî didanî. Wê rojê Cafer zîyafeta mewlûdê hebû. Ulema û şurefa û sadat û ayanêd Bexdayê dawet kiribû û tedarikekê azîm kiribûn û zehf dirav jî civîn kiribûn. Wekî êvarî bû kaffeyê ekabîr û xewasêd Bexdadê hazîrî sera Caferî bûn. Meşale û qendîl û çiraxan, bûyê ûd û enber û bixûr vêketin. Sirûr û sirûheke mulûkane û meclisekê alî muntezîm bûyî. Esbab û alatêd keyf û terpê hemû mîna zewq û sefayekê xundkarane kirin.”¹⁹

5.1. Karîgerîya Erebi, Farisî û Tirkî di *Durru'l-Mecalisê* da

Herweku tê zanîn zimanên weku erebî, farisî, kurdî, tirkî, ûrdîyî, peştûyî û wd. ku li Rojhilata Navîn û li derdora wê erdnîgarîyê tê axaftin ji ber paşxaneyê hevpar ya çandî û ayînî, tradîsyoneke hemanzemîn û cureyên edebî yên hevbeş afirandine. Li vir karîgerîya erebî li ser zimanên din li ber çavan be jî ev pêwendî gelek caran pîralî ne. Kurdî ji weku zimanekî ji Rojhilata Navîn gelek caran ketîye bin tesîra zimanê erebî û farisî û heta radeyekê jî tirkî.

Bêguman di kurmançîya *Durru'l-Mecalisê* da jî ev karîgerî li pêş çavan e. Li vê beşê ji heryekê bi çend mînakên em amaje bi vê rewşê dikin.

5.1.1. Karîgerîya zimanê erebî

Ji ber dîne îslamê gelekî karîgerîya zimanê erebî heye li ser kurdî ku îro roj jî ev her wisa ye. Lewma em dê tenê çend nimûne ji peyv û vegotinên erebî bidin ku di nav hîkayetan da derbas dibin ku di kurdîya me ya îro da nayên bikaranîn:

“Fîlhal”, Fîlwaqî, Etwar, Zîqîmet, Muetel man, Hey kirin, Balzurûr, Bade’l selam
û el-îkram, Mulaqî bûn, Mialece kirin, Fîlcumle, Fusûlêd erbae, Tazîr kirin, Tûlûmrî,
Mexzûb bûn, Meşûru’l sexa û malûmu’l eta û sahîb muruwet û ihsan.”

Çend gotinên wecîz û ji Quranê:

“Kulî şeyî yercael lî esle”.²⁰

“El insan, abîdetel ihsan”²¹

Ev jî mînakek ji dîyalogeke erebî ye:

“-Selamû aleyk!

-Es selam!”

Ev jî mînakek ji dîyalogeke têkel bi kurdî û erebî:

“...virê kir, go “subeyê alesseher!”

5.1.2. Karîgerîya zimanê farisî

Kurdî û farisî, du zimanên endamên famîlya zimanî ya Îndo-Ewropî ne ku ji şaxa
Îranî ne. Lewma xwedî ferheng, dîrok û çandeke hevpar in. Lê belê ji ber şert û mercên
dîrokî û sîyasî zimanê farisî bêtir karîye tesîrê li ser kurdî bike. Herweku me di serî da jî
got, ev hîkayet bipirani jî zimanê farisî hatine wergerandin, lewma karîgerîya zimanê
farisî li ser awayê derbirîna nivîskar aşkere ye.

Çend mînak karîgerîya farisî li ser sentaksa Mela Mûsa:

“Hîkayet tête kirin di weqt û zemanê Dawid aleyhîselam mirovek hebû Ğanim
nav.”

“Mirovek hebû Xwace Elî **nav.**”

“Keça padişahê Mexribê Tembûs şah, Fîzûre **nam**, muqeder bûye jiboyê kurê
padişahê Meşriqê...”

Li gorî hevoksaîya wan yên kurmancî ev hevok divîya wisa bûna:

“Hîkayet tête kirin di weqt û zemanê Dawid aleyhîselam **bi navê** Ğanim
mirovek hebû.”

“**Bi navê** Xwace Elî mirovek hebû.”

“Keça padişahê Mexribê Tembûs şah, **bi navê** Fîzûre, muqeder bûye jiboyê
kurê padişahê Meşriqê...”

Çend nimûne ji peyvên farisî yên ku di kurmancî da nayên bikaranîn bi vî awayî ne:

Damen (daw): “Zêr ji damena xwe rêtin”

Ğezebnak (yê ku hatîye xezebê, bixezeb): Hezret xezebnak bû

Xamûş (bêdeng): “Ev xebera go û hudhud xamûş bû.”

Nagah (ji nişka ve): “Nagah rojekê cota min digel birekî tûtîyan li rûyê hewayê
digerîyan.”

Terane (tinaz): “Bi vê xeberê bi keça masîgirî terane dikirin.”

Bûy (bêhn): “bûyê ûd û enber û bixûr vêketin”

Pare pare bû (parçe parçe bû)

Hala (hê, hîn) “keç hala li nik min e”

Pistan dida (pêşîr dida)

Xoşamedî (xêrhatinî)

Şîrînguftar, Giriftar (şîrînbêj, girtî)

Di nav hîkayetan da hindek hevokên farisî jî hene ku nehatine wergerandin:
Osta Omer jî go: “ber ser çeşm!”²²

Ji hîkayeta 39. (Hafizê Şîrazî û Şax Nebat) helbesteke farisî:

“Şeb heme şeb ta be rûz,
An puserê pînedûz,
Bang dehed çun xurûs,
Eskî pabûc kimde var?”²³

Mînakek ji hîkayeta 16. (Siltan Bayezîd Yildirim û Teymûrxanê Leng):

“Wisana riwayet dîkin ku Siltan Bayezîd, berê ji bo seferê lihêf û doşek ji semûrê çêkiribû ku tê da necemide. Wê şevê wiha li kenarê tendûrê li cihê hişk raza. Subeyê ku rabû, jê pirsîyar kirin ku “îşve te çewan rahat kir?”
Go ku “şebê semûr gozeşt, lebê tenûr gozeşt”²⁴

Mînakek ji hîkayeta 57. (Seyda Şeref û Begzadeyê Diyarbekirî) :

“Der îna donya kesî bîgam nebaşed,
Eger başed, Benî Adem nebaşed.”²⁵

Mînakeke din ji heman hîkayetê:

“Zen ez pehlûyê çep şod aferîde
Kes ez çep rastî hergiz nedîde!”²⁶

5.1.3. Karîgerîya zimanê tirkî

Di *Durru'l-Mecalisê* da karîgerîyeke zimanê tirkî jî li ber çava ye. Lê belê ev karîgerî ne ji aliyê sentaksê ve bêtir ji aliyê bikaranîna peyv û termên tirkî ne. Qasî ku me tesbît kirin beşek zêde ji wan di warê termên leşkerî da ne. Herweha di mînaka jorê ya helbesteke farisî da ku bala we kişandîye malika dawî bi tirkî ye: “Eskî pabûc kimde var?”

Hindek minak ji peyv û lêkerên zimanê tirkî yên di nav hîkayetan da bi vê awayî ne:

Begen kirin (tirkî: beğenmek), kurmancî “ecibandin” yan “hezkirin”

“Kewden qewî zêde ev qesîde begen kir.”

“Xelîfe badu’l nezer qewî zêde qesîde begen kirî.”

Cixiz kirin (tirkî: çizmek), kurmancî “xêz kirin”, “çixêz kirin”

Otrax kirin (tirkî: otak kurmak), kurmancî “çadir danîn”

Êlçî (tirkî: elçi), kurmancî “qasid”

“Ê qenc ew e ku berê em nameyekê û êlçîyekî û miqdarekî hedîye virê kin.”

Laqirdî (tirkî: lakırdı), kurmancî “galgal” yan “gotegota tinazker”

“Wiha bi laqirdî gotibû keçêd gundîyan”

Pelî kî (tirkî: belli ki), kurmancî “dîyar e ku” yan “aşkere ye ku”

“Pelîkî we bi min terane dikir”

Sikdir sikdir here! (tirkî: siktir siktir git!), kurmancî “bicehime here!”

“Axa pêş ve hat û gote Elî “teva li te! te digel kelbekî kirîye şer û tu hatiye birîndarkirin, sikdir sikdir here tu kurê min nînî! Ne heyf e tu kurê min bibî!”

Dêrdağın (tirkî: darmadağın), kurmancî “belavela”, “ji hev ketin”

“Eve leşkera dêrdağın bûyî.”

Çend nimûne ji peyvên tirkî yên din:

“Aşçîbaşî (aşçıbaşı), **Aşxana** (aşxane), **Bekçî** (bekçi), **Beyraq** (bayrak), **Doşek** (döşek), **Firtone** (firtına), **Hemamçî** (hamamcı), **Koç** (göç), **Kor û Topal** (kör ve topal), **Oldaş** (yoldaş), **Ordî** (ordu), **Ote** (oda), **Qatir quyruxî** (Katır kuyruğu) “Ev navê gîyayeke şîfabexş e, kurmanciya wê kêrat, qereqaç (latînî “anagyris foetida), **Qonax** (konak), **Tapût** (tabut), **Taqûm** (takım), **Yaxme** (yağma) û wd.”

5.2. Awayên vegotinê û bikaranîna hin lêkeran

Di bin vê binbeşê da em li ser awayên vegotinê, xîtab û bikaranîna çend lekêrên *Durru’l-Mecalisê* radiwestin û çend mînakên didin.

Mela Mûsa pîranî zimanekî gelêrî bi kar anîye û teknîka vegotina wî pabendî vegotina çîrokbêjîyê ye. Dema ku di nav hîkayetekê da ji rudanekê derbasî ya din bûye, weku “li vî kenarî em bêne ehwalê...”, “ji vî kenarî em bêne halê...”, “ew li ser hatinê be...” û wd. gelek caran formelên çîrokbêjîyê bi kar anîne:

“Li vî kenarî **em bêne ehwalê** kurê padişahê Meşriqê Nigîn şah.”

“**Em bêne halê** wê sûretê kewterê ku Osta Azîm Xan avête nêva behrê.”

“Xulase, bi vî halî Zilêxa û Melik Reyana li cihekî man, **em bêne ehwalê** hezretî Yûsif.

“**Em bêne halê** hezretî Yûsif, ku ew rojekê di çalê da mayî, karbanek hate nêzûkî çalê û ewîrî.

“**Ji vî kenarî em bêne halê** Lûlûyeyê.”

“Gurge Koya jî pehlewana û leşkerê xwe hilanî, ew jî qesda ordûya Şîpal Şah kirî. **Ew li ser hatinê be, ji vî kenarî** wekî sê roj mihleta Feramerzî temam bû, bîla taxîr kosê herbê da lêdan û cewab virê kir, go “subeyê alessheher!”

Carinan jî di nav kevanê da agahî dane:

“(Wisan meşûr e, goya ev ava heyatê wê demê ro bû bi ser Qatir quyruxî, dibêjin. Lewra daîma di fusûlêd erbae da heşîn e, lakin Xudê dizanî.)”

Dema ku mesele dirêj bûye, wiha kurt kirîye:

“Xulase, **xeberê dirêj nekin**, middeyekê Çengîz Xan înad kir, go “ez şola ne laîq nakim!”

“Xulase, **xeberê dirêj nekim**, cara sêyê dîsanî min gurzek êdî qewî mihkem li serê Ristemê Yekdest dayî.”

“Wezîr ev xebera **wekî me gotî** ji seyyadî pirsîyar kir.”

“Û laşe hilanîn înane nik xundkarî û ehwalê bûyî, macerayê ewwel û axîr **wekî bûyî** ji bo xundkarî **neqil kirîn**.”

“**Qiseya halî wekî bûyî** ji du terefan li hizûra hezretî Dawid **neqil kirîn**.”

“Xwace Mahir ehwalê qutana xwe **wekî bûyî gote** rîsipî.”

Carina leheng di dilê xwe da daye axaftin:

“Min di dilê xwe go ku “kuro ez Ristem bim, ev yekdesta evê keçê wiha silamet bibe, ez dê evî qetîl bikim û keçê bibim û biçim.”

“Min nêrî ku egerçî ez namirim, îlla beden û azayê min qewî bêhal bû. mecala rabûn û rûniştin û hereketê roj bi roj kêmbûn dibe.”

Hinek awayên vegotinê jî weha ne:

“Ev Elî kurê min e, lakin tu guh bide ku bizanî.”

“Te çi şole pê”
 “Rabûn çûn”
 “Rabû, rast çû dîwana Hatem”
 “Rica kir, go”
 “Îna virê kir”
 “Goya can dayî, mir”

Çend xîtab û heberdanên ku di hîkayetan da em rast hatin bi vî awayî ne:
 “Gelî, Hurme, axa, kuro, hay, hey, heyho, ey, ya, ewê bêdînê!, vî zalimî!”
 “Gelî nasan!”, “Gelî tûtîyan!”, “Gelî misilmanan”
 “Hay Xwace Elî tu li ku mayî?”
 “Heyho tu çi dikî?”
 “Kurê gundî, tu dîn bûyî!”
 “Ji kerema xwe”
 “Malî ava”

Em dibînin îro jî kurmanc di jîyana rojane da van xîtaban bi kar tînin.

Di *Durru’l-Mecalisê* da weku “jîn, jêrdest, bijarî, faydemend, pêşkeş, bixweser, rûyê hewayê” hindek peyv û weku “êrîş birin, êrûş kirin, xepitîn, pêkanîn, hûrî bûn, bi kar kirin, bestin, tiraştin” hindek lêkerên balkêş hene.

Ji bo lêkera **tiraştin** (kur kirin/qusandin) û awayê kêşana wê, dîyaloga li jêr mînakek ji hîkayeta 58. gelekî enteresan e:

“Evan nanan bibin ji boyê Osta Omerî da serêd me **bitiraştî**, me pare çunîne! Filwaqî ew Ereban ew nan dîsanî bi eynî îhane nik Osta Omer, go “serê me **bitirêşe**, ev nanane ji boyê te bin! Lakin Osta Omer ew nan nenasî, serêd wan **tiraşî** û ew nan istandî.”

6. Analîza du hîkayetan ji *Durru’l-Mecalisê*

Em dê di vê beşa gotara xwe da analîza du hîkayetên kurt yên di *Durru’l-Mecalisê* da bikin ku me ew li gorî naverokên wan weku “Ferhad û Şîrîn” û “Dehhak” binavkirin. Herweha me metna temam ya van herdu hîkayetan di pêvekê da dan, da ku lêkolîner û xwendevan bikarin wan bixwînin û miqayeseyê bikin.

6.1. Ferhad û Şîrîn

Çîrok li bajarê Heratê derbas dibe, lê dem ne dîyar e. Ferhad, Şîrîn û Perwîz, hersê lehengên çîrokê jî esîlzade ne. Şîrîn û Ferhad bi wesfên sipehî û xweşik tînanasîn:

“...di bajêrê Heratê da bazirganekî qewî maldar, navê Xwace Nesîr hebû û keçekê wî jî zêde qewî cemal û kemal, navê Şîrîn di heddê bilûxê da bûyî. Dîsanî ji eşraf û ehlê bajêrê Heratê, begzadeyek navê Ferhad, lawekî qewî spehî...”²⁷

Lê belê Perwîz tenê bi begzadeyî tînanasîn:

“Dîsan ji begzadeyêd Heratê, ciwanekî dinê hebû navê wî Perwîz.”

Pêşî dilê Ferhad dikeve Şîrînê û piştî Şîrîn jî dil dide Ferhad. Piştî ku ev eşqa wan li bajêr belav dibe Perwîz jî li cihekî Şîrînê dibîne û ew jî li Şîrînê aşiq dibe. Lê dilê

Şîrînê bi eşqa Ferhad girêdayî ye, ew meyla Perwîz nake. Lewma di nabêna herdu begzadeyên ciwan da rikberîyek destpê dike. Bavê Şîrînê ji bo ku mesele pir mezin nebe û negihê radeya şer û pevçûnê şert datîne li pêş Ferhad û Perwîz ku kîjan ji wan bi tena serê xwe û bê arîkarîya kesekî vî şertê xwe zûtir pêk bîne, dê Şîrînê bide wî. Şertê Perwîz ew e ku divê di sê heyvan da cowa avê bîne bajêr û yê Ferhad jî divê di heman maweyê da zînarekî yekgir ku di çiyakilekê nêzî bajêr da heye bi dirêjahîya deh gir menzîlan bikole.

Ji ber ku eşqa Ferhad zêdetir bû wî zinar baş kola û anî ber qedandinê. Lê Perwîz zêde pêş da neçibû.

Li vir motîfa “jinekê ecûze” dikeve nava vê çîrokê û piştgirîya Perwîz dike bi şertê ku Perwîz pereyên ku dixwaze bidê. Perwîz di cih da qebûl dike û jinika ecûze plana xwe jê ra dibêje:

“Tu bîne çend top cawê sipî hazir bike û miqdarekê şûr û bi şev ewan cawan wiha bi dirêjayî raxîne û dirêj bike heta nêzûkî bajêr û evî şûrî li ser van cawan raxîne, wekî subeyê tav bi derdikeve, caw ji dûr ve sipî dike û şûrek li ser dibiriqe. Ez jî subeyê bi tavê ra diçime nik Ferhad û dibêjime wî ku tu çi dixebitî, Perwîz şola xwe temam kir û av îna wergerande bajêr. Ew bawer nake, ez ji dûr ve ewan cawan ku li rismê cawan dirêj bûye û şûrek li ser dibiriqe nîşan didim. Ferhad mirovekî xeyûr e, elbete xwe telef dike û tu Şîrînê distînî.”

Herweku xuya ye plan li ser xapandina Ferhad bi rêya îluzyonê ye, wate tiştek yan bûyerek ne weku xwe lê bi awayekî din dîtî û wiha qebûl kirin.

Perwîz weku lazim e dike û ecûze jî beşa dawî ya vê planê bi cih tîne, bi vî awayî Ferhad ji wan bawer dike:

“Aqlê Ferhad ji serî çûyî, filhal xwe ji berê avêt û telef bû.”

Çawa ku Şîrîn mirina Ferhad dibihîse ew jî di cih da fincanekê jehrê vedixwe û can dide.

Di vê çîroka kurt da 5 lehengên xwedî rol hene: Ferhad, Şîrîn, Perwîz, Bavê Şîrînê Xwace Nesîr û jinika ecûze. Ferhad û Şîrîn karakterên naîf û erênî ne. Perwîz û Jinika ecûze weku karakterên nerênî tevdişerin. Bavê Şîrînê Xwace Nesîr jî karakterekî jîr û rasyonel, yanî erênî ye. Herwiha karakterên weku “xwazgînî”, “eqreba û tealîq” jî hene lê di çîrokê da roleke wan ya giring tune ye.

Alîyeke balkêş ji vegotina vê hîkayete ew e ku digel ku hersê lehengên sereke (Xwace Nesîr, Perwîz, Jinika ecûze) diaxivin, du serlehengên hîkayetê (Ferhad û Şîrînê) qet naaxivin, tenê em tevgerên wan dizanin.

Di talîya vê çîroka evînî da em dibînin ku herdu evîndar nagêhin hev. Li gorî Mela Mûsa ev çîrok di nav kurdan da pir berbelav e ku kurd dibêjin “Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

Weku encam mirov dikare bibêje ku ev yekem nimûneya pexşanê ya hîkayeta Ferhad û Şîrîn e bi kurmancî û lewma ji alîyê dîroka folklor û edebîyata kurdî ve xwedî cihekî bêmînak e.

6.2. Dehhak

Ev weku hîkayeta 36. hatîye binavkirin. Balkêş e di serê hîkayetê da Dehhak padişekî adil û dilovan e. Iblîs ji tevgera wî pir dilteng e û dixwaze wî bi rêya peyayekî xwe ji rê der bixe :

“... Dehhak padişahê qewî zêde adil û minsîf bû. Iblîs aleyhîlanet ji edl û insafa wî û zêde merhemeta [wî] qewî dilteng bûyî, xwast ku ewî ji rê bi der îne. Emrê aweneyekî xwe kir, go elbete ez ji te dixwezim ku Dehhakî ji rê bi der înî!”²⁸

Pîştî fermana Iblîs, ev peya dilqê xwe diguherîne, dibe mirovekî ciwan û diçe cem Dehhak du sê salan baş xizmeta wî dike. Piştî ra goya destûra xwe dixwaze da ku vegere mala xwe.

Dehhak dike nake nikare vî peyayî razî bike ji bo mayînê û axirî li beranberî xizmeta wî dixwaze herçî daxwazîyeka wî hebe bidê.

Ev peya bi vê fersendê ra daxwazeke wiha dike:

“Îhtîyaca min bi tiştêkî nîne, eger tu dixwezî ez jî ji te razî bibim, min jî zêde mihebeta te heye, herdu sermilêd xwe veke ez ramûsim û biçime şola xwe.”

Dehhak herdu sermilêd xwe vedike û awenê iblîs wan diramûse û diçe, yanî digêhe meqseda xwe.

Piştî çend rojan herdu sermilên Dehhakî dixurin, der vedibin, dibin birîn û ji her birînekê serê marekî bi der ve tê. Êdî jîyana Dehhak diguhere û rehetî je ra namîne. Dehhak gazî temamê pîzîşk, jîrik û stêrknasan dike da ku çareyekê ji vî derdê wî ra bibînin û wî derman bikin.

Piştî lêkolînên xwe evana hemû bi yekdengî çareya xwe bo vî derdî dibêjin:

“Çara wê ew e ku her rojê benî ademêkî ciwan çarde salî bête qetilkireyn û mejîya wî bidine van maran ku sakin bibin û ger ne, çare nîne!”

Dehhak jî bi ya wan dike:

“Îcarê Dehhak emir kir wekî qurayê bi nobet her roj neferekî benî ademan wekî hekîman gotî kur be we ya keç be distandeyn û qetil dikireyn, mejûya wî didane maran. Meazallah bi vê uslûbê middeyekê kêşa û ji zilm û cewra Dehhakî nas perakende bûyî, bi etraf eknafan belav bûn.”

Navê lehengê sereke yê çîrokê weku Xerdeng derbas dibe ku ew jî weku “Kawa” hesinger e. Piştî ku doza kurê wî yê duyem jî dikin, ew nema tehemûl dike û serî li dijî Dehhak hil dide:

“...di nêv bajêr da hedadek hebû, navê Xerdeng Aherger bû. Ewî mirovî du kur hebûn, nobeta berê kurekî wî istandeyn û bireyn qetil kireyn. Paşê middeyekê dîsanî dor hate Xerdeng Aherger ku kurê dinê jî bistînin. Dilêd Xerdengî qewî sotî, piştimala xwe kirî beyraq û kirîye gazî “Eman ji zilma vî zalimî!”

Xelk giş radibin, êrîş dibin ser Dehhak, wî dikujiin û di şûna wî da kurmamê wî Ferîdûn dikan padişah. Bi vî awayî ji zilma Dehhak rizgar dibin.

Herwekî dîyar e, Dehhak bi xwe jî qurbanîyekî îblîs e. Xuya ye ku ev hîkayet varyanteke ji mîtolojîya îranî ye lê ne ya bi temamî. Di vê hîkayetê da lehengên sereke “Dehhak, Iblîs, Aweneyê Iblîsî û Xerdengê hesinger” in. Wekî din, “hekîm, etibba, minecim, îbadallah (xelk), du kurên Xerdengê ahenger û Ferîdûn” jî hene.

Ev hîkayet gelekî kurt e, em nizanin Mela Mûsa ev çima ewqas kurt birîye. Lê bi her awayî guman tê da nîne ku ev varyanteke ji hîkayeta Dehhak û Kawayê Hesinger e.

Encam:

Di vê lêkolînê da me xebata Mela Mûsayê Hekarî ya bi navê *Durru'l-Mecalîsê* nirxand û da naskirin. Mela Mûsa di dawîya sedsala 16. û di serê sedsala 17. da 58 hîkayet ku bi piranî resen farişî ne, wergerandine zimanê kurdî.

Hîkayetên Mela Mûsa bêtir bi erdnîgarîya Îran, Hindistan, Turkistan, Erebaştan, Kurdistan, Misir û Romê ra eleqedar e weku Medayîn, Belx, Cihanabad, Herat, Şîraz, Nîşapur, Sîstan, Babil, Bexdad, Besra, Şam, Yêmen, Cizîra Mesqetê, Hîcaz, Cîde, Rom, Dîyarbekir, Stenbol û wd navên bajaran tê da derbas dibin.

Di van hîkayetan da ku ji nêvî zêdetir di cureyê Îsraîlîyatê da ne, kesayetên weku Hezretî Silêman, Hezretî Dawid, Hezretî Îdrîs, Hezretî Eyub, Hezretî Mûsa, Hezretî Îsa, Firaûn, Hezretî Îbrahîm, Hezretî Yûnis, Hezretî Lût, Nemrût, Cengizxan, Tîmûleng, Siltan Muradxan, Siltan Bayezîd Yildirim, Siltan Mehmûd Xeznewî, Ristemê Zal, Ferhad û Şîrîn, Yûsif û Zuleyxa, Dehhak, Ferîdûn, Hatemê Tayî, Hesên û Husên, Noşîrwan, Harûn Reşîd, Hafîzê Şîrazî, Iskenderê Zîlqerneyn, Xwace Cercîs, Firaûnê Misrê, Deqyanûs, Keyxusrew, Genc Osman, Hezretî Adem û Hewa, Habil û Qabil, Harût û Marût û wd. hene.

Ji vê lêkolîna me jî piştrast dibe ku *Durru'l-Mecalîsa* Mela Mûsayê Hekarî yekem ji nimûneyên pexşannivîsîya kurmançî ye û herweha yekem ji wergerên kurmançî ye ku gelek hîkayeten ji zimanê farişî û belku ji zimanên din jî wergerandine. Di hîkayetên Mela Mûsa da karîgerîya zimanên erebî û farişî li ser kurmançî ji alîyê sentaksê û ji alîyê peyvên da, karîgerîya zimanê tirkî hew ji alîyê peyvên da ye.

Ji awa û şêwaza nivîsînê dîyar dibe ku asta wî ya edebî û bikaranîna wî ya hunera vegotinê bilind û serkeftî ye. Aşkerekê ye ku di serdema wî da tradîsyoneke pexşannivîsîyê di kurmançî da heye. Ev hîkayet bi piranî werger bin jî wî bi awayekî serkeftî kirasekî kurmançî li wan kirîye. Lewra di dawîya çend hîkayetan da wî amaje bi kurd û kurmancan ra kirîye.

Di van hîkayetan da gelek formelên çîrokbêjîya kurdî peyda dibin weku “Heye nîne têkda fanî ne, Carek ji caran rehmî li bab û dayê guhdaran...”, “Hîkayet tete kirin ku”, “Tete riwayetkirin ku”, “Wiha neql û beyan dîkin ku”, “Li vî kenarî em bêne ehwalê...”, “Ji vî kenarî em bêne halê...”, “Ew li ser hatinê be...”, “Xulase, dirêj nekim...”, “Da tu bizanî...”, “Wesselam” û wd.

Herweha weku “qiseyê heq”, “meşhûr mesel” û “gotinên hikeman” bi dehan biwêj û gotinên pêşîyan ku beşeke giring ji folklor û edebîyata gelêrî ne di nav van hîkayetan da cih girtine.

Di *Durru'l-Mecalîsê* da varyantên hîkayeta “Ferhad û Şîrîn”, û efsaneya “Dehhak” jî hene ku ji alîyê naverokê ve zêde naşibin varyantên adetî yên van hîkayetan. Me ev herdu hîkayet jî bi awayekî giştî analîz kirin û me hewl da ku taybetmendiyên wan nîşan bidin.

Lêkolînê li ser folklorê kurdî yê ji alîyê biyanîyan ve xwedî dîrokeke kevn in û heta niha me yê xwemalî bêtir bi xebatên Mela Mehmûdê Bazîdî dida destpêkirin, yanî piştî nivê duyem ê sedsala nozdemîn. Bi ronîkirina *Durru'l-Mecalîsa* Mela Mûsayê Hekarî ra êdî em dikarin vê dîrokê vegerînin bo serê sedsala şanzdemîn.

Çavkanî:

- Alakom, Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787/1987)*, Deng, İstanbul, 1987.
- Alan, Remezan, *Folklor û Roman*, Peywend, Stenbol, 2013.
- , Remezan, *Saturn*, Avesta, Stenbol, 2002.
- Aran, Umran, *Roman û Gotar*, Peywend, Stenbol, 2019.
- Aslan, Mustafa & Yıldız, Ayhan, "Nirxandina Kurteçîrokên Mela Mehmûdê Bazîdîyî yên bi navê Durru'l-Mecalîsê", *Folklor û Ziman*, 2021.
- Aydınlu, Seccat, *Firdevsî'nin Şahnamesi'inde Kürtler*, (wer. Erkan Çardakçı), Avesta, Stenbol, 2012.
- Bazîdî, Mela Mehmûdê, *Camieya Risaleyan û Hîkayetan Bi Zimanê Kurmancî*, (amd. Ziya Avci), Lîs, Stenbol, 2010.
- Chyet, Michael L., "Mem û Zîn, Şax û Şovên Zargotî û Şîira Ehmedê Xanî", *Çira*, j.7, 1996.
- Dankoff, Prof. Dr. Robert - Kahraman, Seyit Ali - Dağlı, Dr. Yücel (haz.), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, cild 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eminoğlu, Nevzat, "Nêrinek Gelemperî li Edebiyata Kurdî ya Serdema Mîrektiya Hekariyê", *Nûbihar Akademî*, j.13., 2020.
- Evdilmesîh Wezîr, "Mem û Zîn, Temeşke Kurdî ê Abadîn", (wer. Celadet Bedirxan), *Ronahî*, j.23, 1944.
- Hakkari Rahmi (Ebdurrehîm Rehmîyê Hekarî), "Tazyik ve İnkişaf", *Kurdistan*, j.1., 1919.
- Jaba, Aleksandre, "Arşîva A. Jaba ya li Enstîtuya Zimanên Zindî li Zanîngeha Mardîn Artukluyê."
- Keskin, Necat, *Folklor û Edebiyata Gelêrî*, Avesta, Stenbol, 2019.
- Lescot, Roger, *Memê Alan*, Avesta, ç.2., Stenbol, 2010.
- Mewlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnewî*, (wer. Mela Ahmedê Şerefxanî), Weşanên Çandî ya Şaredariya Konyayê, Konya, 2015.
- Öztürk, Mustafa, *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn û Saloxdan)*, Lîs, Ankara, 2017.
- Pertev, Ramazan, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî-I*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2015.
- , *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, Avesta, Stenbol, 2018,
- , *Zarok û Çîrok (Destpêka Pedagojîya Kurdî)*, Doz, Stenbol, 2008.
- Propp, Vladimir, *Folklor : Teorî ve Tarih* (wer. Necdet Hasgöl, Tolga Tanyel), Avesta, İstanbul, 1998.
- Roşan, Serdar, *Hezar û Şevkê*, (werger ji swêdî) Nûdem, Stockholm, 1998.
- Xanî, Ehmedê, *Mem û Zîn*, (tîpguhêzî û wer. M.Emin Bozarslan), Hasat, İstanbul, 1990.
- Xoşnaw, Hêmin Omer, *Durru'l-Mecalîs (Yekemîn komelleçîrok le mêjûyî pexşanî kurdî-wergêran da)*, çapxaney Hêvî, Hewlêr, 2019.
- Yıldırım, Kadri & Pertev, Ramazan & Aslan, Mustafa, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardîn Artuklu, Mêrdîn, 2013.

Pêvek:

Pêvek 1

Ferhad û Şîrîn (Hîkayeta 23.)

Naqilanê şîrînguftar wiha riwayet kirine ku di bajêrê Heratê da bazirganekî qewî maldar, navê Xwace Nesîr hebû û keçekê wî jî zêde qewî cemal û kemal, navê Şîrîn di heddê bilûxê da bûyî. Dîsanî ji eşraf û ehlê bajêrê Heratê, begzadeyek navê Ferhat,

lawekî qewî spehî dil ketibû Şîrîn û zêde li hisn û cemala wê aşîq bûyî. Rojekê Ferhad xwe tezeyun kirî çûye ser rîya Şîrîn. Bi emrê Xudê wekî Şîrîn jî Ferhad bi wî libasê faxîre dît, ew jî bêxtîyar dil daye û li Ferhad aşîq bûyî. Ji her du kenaran bazara eşqê roj bi roj zêde bû û ew Ferhad û Şîrîn, yekûdu meftûn û mecbûr bûyî. Qisseye eşqa wan û zehfîya hisna Şîrîn kete zimanê xelqê bajêr. Dîsan ji begzadeyêd Heratê, ciwanekî dinê hebû navê wî Perwîz. Wekî Perwîzî tarîfa hisn û cemala Şîrîn seh kir, bi xwe bi xwe milaheze kir, go “eve çi tewr hisn û cemel e ku bûye baisê hinde guftûgoyê, elbete ez dê ji goşeyekê temaşa Şîrînê bikim û bibînim ku çi behs e li ser vê xeberê.”

Rojekê, Perwîz li cihekî Şîrîn dî, bi emrê Xudê Perwîz jî li Şîrîn aşîq bû. Lakin dilê Şîrîn bi eşqa Ferhad mibtela bû, ewê meyla Perwîzî nekir. Îcarê, maşûq yek û aşîq bûne du û ev hewadisa di nêv bajêr da şayî bûyî. Ji herdu terefan jî xwezgînî li Şîrînê rabûn û mirov ji boyê xwastinê virê kirin û fitne û fesad ji boyê vê xeberê di mabeyna eqreba û tealiqêd Ferhad û Perwîz peyda bû. Babê Şîrînê, Xwace Nesîr heyirî û ji fesadî tirsîya, eger keçê bidete yekî, ji kenarê dinê elbete dawa û şemate dê peyda bibe. Mirovekî aqil bû, milaheze kir “ez dê şolekê mihal li van herdukan teklîf bikim û bibêjim ku herçî ku ji Ferhad û Perwîz ji wê şolê berê xelas bûyî, zû pêk anî, ez dê keça xwe bidime wî. Eger wiha nebî, dê dawayekê mezin peyda bî!”

Îna virê kir, gazî Ferhad û Perwîz kirî, gote wan “digel heryekê ji we şertekê min heye, lakin bi nefsa xwe, bîla arîkarî û muîn, herçî ji we bi destê xwe ewî amelî temam dike, ez dê keça xwe bidime wî, herçî ku bi şû ve mayî êdî tu dawa nîne!”

Li ser vê xeberê herdu teref razî bûyî, qewl û qerar kirin. Bi sê saet mesafe li ser çîyayekî, avekê cesîm hebû. Gote Perwîz ku “di middeya sê heyvan eger te ew ave îna, wergerande nêv bajêr, ez dê keçê bidim te” û gote Ferhad ku “nêzûkî bajêr di çîyakilekê da zinarekî yekgir heye, ji te jî dixwezim di nêv sê heyvan da, bixwe, bi nefsa xwe ewî zinarî biqewêrî û di nêv wî zinarî destek xaniman ku deh gir menzîl bin, di nêv yekûdu ji berê bikoloyî, herçî ji we amelê xwe di van sê heyvan da berê temam kirî, ez dê keçê bidime wî!”

Li ser vê xeberê qewl birin û herdu kenar jî razî bûyî, fitne û fesad ji mabeynê rabûyî. Ferhad kuling hilgirtî çûye kolana zinarî û Perwîz jî tivir û bêr hilanî çûye înana cowa avê. Evne wiha herdu li ser şolêd xwe muqîm bûn. Lakin eşqa Ferhad êdî zêde bû, qewî bi cid û saî dixebitî û şola wî êdî pêş ve çûyî. Rojekê jinekê ecûze çû nik Ferhad û dît hindik mayî ku Ferhad ji şola xwe xelas bibe, teecib kirî hate nik Perwîz û dît ku şola Perwîz qet pêş ve neçûye. Ecûze gote Perwîzî ku “cefayê mede ber xwe, şola te betal e, te heta niha şolek nedîye. Middeyê we nêzûk bû, ez çûm û min dî Ferhad şola xwe pêk anîye û xelasbûyina wî heman nêzûk e. Elbete ew dê Şîrînê bistîne.”

Perwîz wekî ev xebera bihîst, heyirî û gote acûzê “bes tedbîra vê çi ye?”

Ecûzê go ku “eger hinde diravî didî min, ez çareyekê dikim û ger ne, şola te betal e!”

Îcarê Perwîz gote ecûzê “herçî te divê, ez dê bidime te, heman tedbîrekê li vê şolê bike!”

Ecûzê gote Perwîz ku “tu bîne çend top cawê sipî hazir bike û miqdarekê şûr û bi şev ewan cawan wiha bi dirêjayî raxîne û dirêj bike heta nêzûkî bajêr û evî şûrî li ser van cawan raxîne, wekî subeyê tav bi derdikeve, caw ji dûr ve sipî dike û şûrek li ser dibiriqe. Ez jî subeyê bi tavê ra diçime nik Ferhad û dibêjime wî ku tu çi dixebitî, Perwîz şola xwe temam kir û av îna wergerande bajêr. Ew bawer nake, ez ji dûr ve ewan

cawan ku li rismê cowan dirêj bûye û şûrek li ser dibiriqê nîşan didim. Ferhad mirovekî xeyûr e, elbete xwe telef dike û tu Şîrînê distînî.”

Ecûzê, Perwîz ev qewl û qerar kirî û ev hîle bi kar kirin. Wekî gotina ecûzê, Perwîz bişev caw raxistin û subeyê ecûze çû nik Ferhad ku heman nêzûk e Ferhad xelas bibe. Îcarê ewê bêdînê gote Ferhad ku “heyho tu çi dikî? Şîrîn ji dest te çû, Perwîz av îna wergerande bajêrî. Eger tu bawer nakî, were ez nîşanî te bidim! Ferhad bi der ve îna û ji dûr ve tavê lê dabû, ew caw sipî dikir û şûrek li ser dibiriqî, nîşanî Ferhad [da] û go ku “eve cowa avê te dît!”

Aqlê Ferhad ji serî çûyî, filhal xwe ji berê avêt û telef bû.

Eve meselekê meşhûr e di nêv Ekrajan ku dibêjin “Ferhad mirîye ku dengê kulingê nayê.”

Paşê ew telefûna Ferhadî şayî bû û eve xebera ku giha Şîrînê, ew jî filhal fincanekê jarê xwarî, xwe telefê nefis kirî. Ew herdu aşî û maşûqêd sadiq wiha bi mekr û hîleya ecûzek telefunnefs bûn.

Xudê teala hifzê mirovan ji fitne û hîleyêd jinan bike, ekser bela û fitne ku di dinyayê peyda bûne, ji mekr û fesada jinan waqî bûne. Da tu bizanî û bi xebera jinan amel nekî birader!

Pêvek 2

Dehhak (Hîkayeta 36.)

Wiha neql û beyan dikin, Dehhak padişahê qewî zêde adil û minsîf bû. Iblîs aleyhîlanet ji edl û insafa wî û zêde merhemeta [wî] qewî dilteng bûyî, xwast ku ewî ji rê bi der îne. Emrê aweneyekî xwe kir, go “elbete ez ji te dixwezim ku Dehhakî ji rê bi der înî!”

Ewî aweneyî xwe xiste sûreta mirovekî ciwan û hate nik Dehhakî û middeya du sê salan qewî xizmetekê qenc ji boyê Dehhak kirî, Dehhak zêde ji xwe razî kir. Paşê rojekê îzin ji Dehhak xwast “destûra min ez dê biçime mala xwe.”

Herçend Dehhak gote ku “meçe, li nik min bimîne”, aweneyî go ku “hêvî dikim ku bi riza te ez dê biçim.”

Dehhakî destûr da û gote aweneyî ku “te hinde xizmeta min kir, çi dixwezî bidime te!”

Aweneyî go ku “îhtîyaca min bi tişteki nîne, eger tu dixwezî ez jî ji te razî bibim, min jî zêde mihebeta te heye, herdu sermilêd xwe veke ez ramûsim û biçime şola xwe.”

Dehhakî herdu sermilêd xwe vekir, awenê iblîs ramûsaye û çûye şola [xwe].

Paşê çend rojekan herdu sermilêd Dehhakî xurîyan û dervebûn û bûye birîn û ji birînan heryekê serê marekî bi der ve hat. Ewan maran Dehhak bêhîzûr kirî, êdî rahatîya Dehhak nemayî. Her çi qeder li etraf eknafan hekîm û etibba hebûn, cema kir, go “elbete îlacekê li defia vî derdî bikin!”

Ewan cimle etibba û minecima îtifaq kirîye ku “ev birîna ji nefsa şeytanî peyda bûye û xebîs e. Îlacê wê qewî zehmet e û mezeret digihê îbadullahê. Çara wê ew e ku her rojê Benî Ademê ciwan çarde salî bête qetilkireyn û mejîya wî bidine van maran ku sakin bibin û ger ne çare nîne!”

Îcarê Dehhak emir kir wekî qurayê bi nobet her roj neferekî Benî Ademan wekî hekîman gotî kur be we ya keç be distandeyn û qetil dikireyn, mejûya wî didane maran. Meazallah bi vê uslûbê middeyekê kêşa û ji zilm û cewra Dehhakî nas perakende bûyî, bi

etraf eknafan belav bûn û di nêv bajêr da hedadek hebû, navê Xerdeng Aherger bû. Ewî mirovî du kur hebûn, nobeta berê kurekî wî istandeyn û bireyn qetil kireyn. Paşê middeyekê dîsanî dor hate Xerdeng Aherger ku kurê dinê jî bistînin. Dilêd Xerdengî qewî sotî, piştimala xwe kirî beyraq û kirîye gazî “Eman ji zilma vî zalimî!”

Îbadallah li ser Xerdeng berhev bûn û êrîş birine ser Dehhak. Heman di wê demê da Dehhak qetil [kirin] û Ferîdûn kurê mamê wî înan bîat kireyn û ji boyê xwe kirîne padişah.

Da tu bizanî ku paşîya zilmê tunîne, axirê helak û berdar dibe. Wekî dilê reayetê teng bû, êdî padişah defia mezereta wan nikare bike. Bi her wechî ji boyê xundkar û hakimî, hurmet û rîayeta jêrdestan lazim e. Lewra padişah bi quweta reayetan xundkarîyê dike, bi her wechî edalet û sîyanet lazim e. Zilm dişibe kurmê darê, kurm darî dixwe, axirê dar jî berbad dibe û kurm jî helak dibe, wesselam.

Perawêz:

- ¹ Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev, Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardin Artuklu, Mêrdîn, 2013, r.52-134 ; Ramazan Pertev, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrê-I*, Avesta, Stenbol, 2015, r. 90 ; Necat Keskin, *Folklor û Edebiyata Gelêrê*, Avesta, Stenbol, 2019, r.80-120.
- ² Rohat Alakom, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787/1987)*, Deng, İstanbul, 1987.
- ³ Ji bo agahîyên berfireh, bnr. Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*, Avesta, Stenbol, 2018, r.64-74.
- ⁴ Bnr. Mustafa Öztürk, *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî (Vekolîn û Saloxdan)*, Lîs, Ankara, 2017.
- ⁵ Mamoste Hêmin Omer di sala 2019yan da tîpguhêziya wê bo tîpên erebî ya kurdîya standart ya roja me kirîye ku dema di latînzekirina van tekstan da min jê istifade kir. Bnr. Hêmin Omer Xoşnaw, *Durru'l-Mecalîs (Yekemîn komelleçîrok le mêjûyî pexşanî kurdî-wergêran da)*, çapxaney Hêvî, Hewlêr, 2019.
- ⁶ Prof. Dr. Robert Dankoff- Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı (haz.), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, r. 66, cild 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
Ev agahî di *Seyahatnameyê* da bi zimanê xwe yê orijînal ya tirkî weha derbas dibe :
“Der-beyân-ı ulemâ-yı kibâr [u] a'yân: Niçe bin ferîdû'l-asr ulemâları vardır ammâ ma'lûmumuz olan kibâr-ı kübbâr bunlardır: Evvelâ Yek-çeşm Monlâ Hasan Efendi ve Monlâ Zeynüddîn ve Monlâzâde Monlâ Ebûbekir ve Şerefiyye imâmî ve Monlâ Mihrâbzâde Alî Efendi ve Monlâ Cebrâ'il ve Monlâ Mûsâ-yı Hakkarî ve Monlâ İsrâfil ve Monlâ Bühtânî ve...”
- ⁷ M. Öztürk, h.b., r.128.
- ⁸ Ji bo agahîyên berfireh di vê babetê da bnr. Mustafa Aslan & Ayhan Yıldız, “Nirxandina Kurteçîrokên Mela Mehmûdê Bazîdîyî yên bi navê Durru'l-Mecalîs ê”, *Folklor û Ziman*, 2021, r. 245-264.
- ⁹ Hakkari Rahmî (Ebdurrehîm Rehmîyê Hekarî), “Tazyik ve İnkişaf”, *Kurdistan*, j.1., 1919. R. Pertev, *Folklor û Nasname*, r.171., Herwiha bnr. Nevzat Eminoglu, “Nêrinek Gelemperî li Edebiyata Kurdî ya Serdema Mîrektiya Hekarîyê”, *Nûbihar Akademî*, j.13., 2020, r.81-95.

- ¹⁰ Me piraniya van agahiyan ji pirtûka *Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî* wergirtin, bnr. M. Öztürk, h.b., r.127-132, ku ev beş ji alîyê min û Mustafa Aslan ve hatibûn amadekirin.
- ¹¹ Bnr. Auguste A. Jaba, Dawîya Destxetê (wr. 44a) : « Les Kurdes ont tiré la plupart da ces contes des histoires persanes connues sous le nom Dourer Mejalis, c'est-à-dire Les perles da la réunion. »
- ¹² H. O. Xwoşnaw, h.b., r. 16-17.
- ¹³ Seccat, Aydınlu, *Firdevsî'nin Şahnamesi'inde Kürtler*, (wer. Erkan Çardakçı), Avesta, Istanbul, 2012, r.14-15.
- ¹⁴ Bnr. Mewlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnewî*, (wer. Mela Ahmedê Şerefexanî), Weşanên Çandî ya Şaredariya Konyayê, Konya, 2015.
- ¹⁵ Ji bo wergereke bi kurmançî ya van çîrokan, bnr. Serdar Roşan, *Hezar û Şevkê*, Nûdem, Stockholm, 1998.
- ¹⁶ Vladimir Propp, *Folklor : Teorî ve Tarih* (wer. Necdet Hasgöl, Tolga Tanyel), Avesta. Istanbul, 1998, r. 11., 18.
- ¹⁷ Ji bo van berheman, bnr. Roger Lescot, *Memê Alan*, Avesta, ç.2., Stenbol, 2010.; Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, (tîpguhêzî û wer. M.Emin Bozarslan), Hasat, Istanbul, 1990.; Mela Mehmedê Bazîdî, *Camieya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmançî*, (amd. Ziya Avcı), Lîs, Stenbol, Evdîlmesîh Wezîr, "Mem û Zîn, Temaşeke Kurdî ê Abadîn", (wer. Celadet Bedirxan), *Ronahî*, j.23, 1944.; Michael L. Chyet, "Mem û Zîn, Şax û Şovên Zargotî û Şîra Ehmedê Xanî", *Çira*, j.7, 1996.; Remezan Alan, *Saturn*, Avesta, Stenbol, 2002. Herweha ji bo xwendineke berfireh, bnr. Remezan Alan, *Folklor û Roman*, Peywend, Stenbol, 2013.; Umran Aran, *Roman û Gotar*, Peywend, Stenbol, 2019, r.60-74.
- ¹⁸ Ramazan Pertev, *Zarok û Çîrok*, Doz, Stenbol, 2008, r.97.
- ¹⁹ Hikayeta jimare 11. ya dosyeya 40î di koleksiyona A.Jaba de.
- ²⁰ "Her tişt vedigere eslê xwe"
- ²¹ "Mirov bendeyê xweşiyê ye"
- ²² "Ser çavan!"
- ²³ Ev helbesteke Mewlana Celaledîn Romî ye li vir hatiye veguhastin, sê risteyên pêşî bi farisî, risteya dawî bi zimanê tirkî ye. Kurmançiya wê:
 "Her şev heta biroj
 Ew kurikê pînedûz
 Bang dide wek dîkîlan
 Kê sola qetandî heye?"
- ²⁴ Wergera ji farisî bo kurmançî : "şeva semûrê derbas bû, li ber tenûrê derbas bû"
- ²⁵ "Li vê dinyayê kesê bêxem nabe,
 Eger bibe, Benî Adem nabe!" (Sadî Şîrazî)
- ²⁶ "Jin ji parsûyê çepê hatiye afirîn,
 Kesekî ji çepê rastî qet nedîye!" (Molla Camî)
- ²⁷ Bnr. Pêvek 1, "Ferhad û Şîrîn"
- ²⁸ Bnr. Pêvek 2, "Dehhak"

Molla Musa Hakkari'nin *Durru'l-Mecalis* ve Kürt Folklor Çalışmaları Tarihindeki Önemi

Özet:

Bu makale, Kürt bilgin Molla Musa Hakkari'nin *Durru'l-Mecalis* adlı eserine odaklanmakta ve onu çeşitli yönleriyle açıklamaya çalışmaktadır.

18. yüzyıldan beri birçok Kürt folklor malzemesi yabancı araştırmacılar tarafından derlenmiştir. Bunlar arasında özellikle Auguste Aleksandre Jaba'nın koleksiyonunda Kürt folkloruyla ilgili birçok eser bulunmaktadır. Örneğin Molla Mahmud Beyazidi'nin çalışmaları bu arşivin başlıca eserlerindendir. Bu koleksiyon, Molla Musa Hakkari'nin bugüne kadar pek bilinmeyen *Durru'l-Mecalis* adlı eserini de içermektedir. 58 hikayeden oluşan bu eser 1600'lü yıllarda yazıldığından Kürtçe/Kurmanji nesrinin ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Bu hikayeler arasından içeriğinde folklorik öğelerin çok açık bir şekilde görüldüğü "Ferhad ile Şirin" (23. Hikaye) ve "Dehhak" (36. Hikaye) gibi, bazıları çok kıymetli ve özgündür.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sindeki bilgilere göre, Molla Musa Hakkari 16-17. asırlar arasında yaşamış ve Hakkari'nin önde gelen alimlerden biridir. Başta farsça olmak üzere çeşitli kaynaklardan Kürtçeye çok sayıda hikayeler tercüme etmiştir.

Molla Musa'nın hikayelerinin iki işlevi vardır: pedagojik amaç ve hoşça vakit geçirme amacı. Bir başka deyişle, bir yandan çağının değer, ahlak ve estetik ölçütlerine göre bu hikâyeler aracılığıyla topluma mesajlar vermek ve onlara gündelik yaşamda karşılaşılabilecekleri durumlar karşısında doğru tutum ve davranışları göstermek istemiştir. Diğer yandan bu hikâyeler gece sohbetlerinde hoşça vakit geçirme, eğlendirme işlevine sahiptir. Hikâyelerin temaları, iyilik ve kötülük, kibir ve tevazu, adalet ve haksızlık, cömertlik ve açgözlülük, aşk ve sadakat, doğruluk ve yalancılık, zenginlik ve yoksulluk, kahramanlık ve korkaklık, yardım ve dayanışma, toplumsal mizah, kadınlar ve erkekler, peygamberlerin hayatları vb. kişisel ve toplumsal özelliklerle ilgilidir.

Bu makalemizde *Durru'l-Mecalis*'te yer alan hikâyelerin folklorik ve dilsel özelliklerini şekil ve içerik bakımından inceleyeceğiz ve Kürt folklor araştırmaları tarihindeki önemine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kürt folkloru, Kürt nesri, *Durru'l-Mecalis*, Molla Musa Hakkari, *Ferhad ile Şirin*, *Dehhak efsanesi*.

Molla Mousa Hakkari's *Durru'l-Mecalis* and Its Importance in the History of Kurdish Folklore Studies

Abstract:

This article focuses on the Kurdish scholar Mullah Mousa Hekari's work called *Durru'l-Mecalis* and tries to explain it from various aspects.

Since the 18th century, many Kurdish folklore materials have been compiled by foreign researchers. Among these, there are many works related to Kurdish folklore,

especially in the collection of Auguste Aleksandre Jaba. For example, the works of Molla Mahmoud Bazîdî are among the main works of this archive. This collection also includes Molla Mousa Hekarî's work called *Durru'l-Mecalîs*, which has not been mentioned much until today. Since this work, which consists of 58 stories, was written in the 1600s, it can be considered as the first examples of Kurdish/Kurmandji prose. Some of these stories, such as "Farhad and Shirin" (23rd story) and "Dahhak" (36th story), in which folkloric elements are clearly seen, are very precious and original.

According to the information in Evliya Çelebi's *Seyahatname* (Travel Book), Molla Mousa Hekari lived between the 16th and 17th centuries and he is one of the known scholars of Hakkari. He had translated many stories/folk tales from various sources, primarily Persian, into Kurdish.

Molla Mousa's stories have two functions : pedagogical purpose and entertainment purpose. In other words, he wanted to give messages to his society through these stories according to the values, morals and aesthetic criteria of his age and to show them the right attitudes and behaviors in the face of situations they may encounter in daily life. On the other hand, these stories have the function of having a good time in night conversations and entertaining. The themes of the stories are good and evil, arrogance and humility, justice and injustice, generosity and greed, love and loyalty, truth and betrayal, wealth and poverty, heroism and cowardice, help and solidarity, social humor, men and women, lives of prophets.

In this article, we will examine the folkloric and linguistic features of the stories in *Durru'l-Mecalîs* in terms of form and content and, we will mention their importance in the history of Kurdish folklore studies.

Keywords: *Kurdish folklore, Kurdish prose, Durru'l-Mecalîs, Molla Mousa Hekarî, Farhad and Shirin, Legend of Dahhak.*